

WSTĘP

Geograficzne położenie Palestyny jako pomostu pomiędzy wielkimi cywilizacjami starożytnego świata wpłynęło nie tylko na jej cykliczny rozwój materialny i dewastację, ale także wyraźnie odbiło się na aktywności literackiej zamieszkujących ją kultur. Nie chodzi tu o samą historyczność epiki wojennej czy kronik, ale także o przemiany językowe w komponowanych tekstach. Kryją one w sobie żywe świadectwo wielkich klęsk, przemian i migracji ówczesnych społeczności. Główne języki literackie związane z tym obszarem to hebrajski i aramejski, w którego rozwoju wyróżnia się wiele etapów i współistniejących dialektów. Newralgicznym punktem styku literackiej tradycji hebrajskiej z powoli ją dominująca tradycją aramejską są targumy.

Księga Pieśni nad Pieśniami [hebr. *šîr haššîrîm*; łac. *Canticum Canticorum*], znana też jako Pieśń Salomona, jest jedną z najkrótszych ksiąg biblijnych, składa się jedynie ze 117 wierszy. W Biblii hebrajskiej znajduje się w ostatniej części zwanej Pismami i wchodzi w skład Pięciu Zwojów (Chamesz Megillot) przeznaczonych do czytań w określone święta. Według tradycji Żydów aszkenazyjskich jest czytana w szabat, który wypada w okresie Paschy, natomiast wspólnota sefardyjska recytuje ją także każdego piątku wieczorem (erew szabat).

W diasporze żydowskiej przeżywającej gorycz klęski swego narodu dopuszczenie w liturgii lektury Pieśni nad Pieśniami mogło uchodzić za co najmniej niestosowne. Fakt ten był dodatkową motywacją do rozwoju jej interpretacji alegoryczno-homiletycznej, widzącej w obrazie miłości młodzieńca i dziewczyny przedstawienie historii związku Boga z Izraelem¹. Dlatego też, mimo braku wyraźnej religijnej treści², wchodzi ona w skład kanonu zarówno Biblii hebrajskiej, jak i chrześcijańskiej. Jak wspomniano zawdzięcza to głównie alegorycznej interpretacji zawartej w niej poezji miłosnej jako: historii związku Izraela z Bogiem (w tradycji żydowskiej) albo Kościoła z Chrystusem (w tradycji chrześcijańskiej). Tradycja tej alegorycznej interpretacji, na początku zapewne ustnej, była inspiracją dla autorów późniejszych wersji: targumicznej, midrasza oraz komentarzy patrystycznych i rabinicznych.

¹ Porównanie relacji Bóg – Izrael do związku mężczyzny z kobietą jest też dość powszechne w Biblii (por. Iz 62,5; Jr 2,2; Ez 16; Oz 1–3).

² Księga ani razu nie wspomina Boga. Wyjątkiem może być werset 8,6 z frazą *אש שלֵהֶבֶתיהּ*, BT „żar ognia, płomień Pański”, gdzie w wyrazie *šalhebetjah* partykuła *-jah* (element teoforyczny) wyraża najprawdopodobniej intensywność zjawiska: „potężny płomień”. Por. *אש שלֵהֶבֶתיהּ* w: BDB, 529.

Początek i koniec zjawiska tworzenia aramejskich parafraz Biblii hebrajskiej nazywanego targumizmem, jest ciągle zagadką. Rozpoczynają go językowe przemiany w żydowskiej społeczności Palestyny okresu drugiej świątyni, kiedy to język aramejski wypierał hebrajski z codziennego użycia. Natomiast schyłek tego zjawiska zwykle łączony jest z kolejną przemianą języka wśród wczesnośredniowiecznej społeczności żydowskiej, kiedy to język arabski zaczął wypierać aramejski. W rzeczywistości jednak targumizm jest aktywnym procesem w judaizmie aż do czasów współczesnych – i tak na dobre nigdy nie wygasł, tylko po prostu zmieniał języki. Targumizacja targumów jest logiczną kontynuacją procesu, który wykreował i inspirował aramejską tradycję targumów. Ciekawą ilustracją tego zjawiska jest Targum do Pieśni nad Pieśniami (Tg. Pnp).

Pod koniec XVIII w. zarówno w kościołach chrześcijańskich, jak i w synagogach żydowskich rozpoczęła się naukowa dyskusja poświęcona lekturze i interpretacji tekstów biblijnych. Zogniskowanie w ostatnich dziesięcioleciach uwagi na metodzie historyczno-krytycznej przyczyniło się także do rozwoju bardziej szczegółowych dyscyplin, jak krytyka tekstualna, form, tradycji, literacka itd. Naukowa egzegeza nie powstała jednak w próżni, odwołuje się ona do tradycji rozwijającej się od ponad dwóch tysięcy lat egzegezy biblijnej – i w jakiejś mierze ją kontynuuje – rozpoczętej już z redakcją pierwszych tekstów kanonicznych. Przez setki lat dominującą a zarazem najwcześniejszą metodą interpretacji Pnp była metoda alegoryczna. Ważnym etapem w jej rozwoju było z całą pewnością zredagowanie aramejskiego Targumu do Pieśni nad Pieśniami. Zawiera on najpełniejszą i najbardziej rozbudowaną alegorię księgi włączonej w kanon Biblii hebrajskiej. Odwracając niejako literalny sens tekstu Pnp, targumista streszcza na jej tle historię Żydów – od stworzenia świata aż po czasy mesjańskie – jako historię dialogu z Bogiem.

Do naszych czasów zachowało się z całego średniowiecznego świata żydowskiego ponad sześćdziesiąt manuskryptów Targumu do Pieśni nad Pieśniami. Sprawia to, że jest to jeden z najlepiej udokumentowanych targumów. Zarazem świadczy o jego popularności w żydowskim średniowieczu. Ta wielka rodzina manuskryptów dzieli się na dwie grupy: zachodnią (manuskrypty z Afryki Północnej i Europy) i jemeńską. Teksty tradycji jemeńskiej spotkały się do tej pory za sporym zainteresowaniem badaczy; wypada tu wymienić pionierską pracę R.H. Melameda (1920)³ czy opracowanie A. Sperbera (1968)⁴. Manuskrypty zachodnie natomiast pozostawały w zapomnieniu. Dopiero publikacje E. Levine'a (1977)⁵ i C.A. Fonteli

³ R.H. MELAMED, *The Targum to Canticles according to six Yemen Mss., compared with the 'Textus Receptus' as contained in de Lagarde's 'Hagiographa Chaldaice'* (Philadelphia 1921); reprint z: *JQR* 10 (1919–20) 377–410; 11 (1920–21) 1–20; 12 (1921–22) 57–117.

⁴ A. SPERBER, *The Bible in Aramaic*, vol. IVA: *The Hagiographa: Transition from Translation to Midrash* (Leiden 1968).

⁵ Watykański Kodeks Urbinati 1; E. LEVINE, *The Targum to the five Megillot: Ruth, Ecclesiastes, Canticles, Lamentations, Esther: Codex Vatican Urbinati 1* (Jerusalem 1977); oraz L. DÍEZ MERINO, „El Targum al Cantar de los Cantares: texto arameo del Códice Urbinati 1 y su traducción”, *An Fil* 7 (1981) 237–284.

(1987)⁶ przypomniaty o ich wartości. Okazuje się, że teksty zachodnie i jemeńskie tworzą jedną rodzinę wywodzącą się ze wspólnej wersji. Już Melamed w swoim opracowaniu dokonał porównania tradycji tekstów jemeńskich z ekлекtycznym zachodnim tekstem wydania Paula de Lagarde'a (1873)⁷. Wykazał, że wszystkie są różnymi recenzjami jednego Targumu do Pnp. Jednak zdaniem jego i większości badaczy teksty zachodnie są bliższe archetypu.

Z tego powodu w pracy przedstawiono opracowanie krytyczne niepublikowanej do tej pory wersji tekstu Targumu do Pieśni nad Pieśniami znajdującej się w polskich zbiorach bibliotecznych. Kodeks wrocławski M 1106 zawiera jedną z najstarszych zachodnich wersji tego tekstu, starszą o kilkadziesiąt lat od znanego i publikowanego manuskryptu z Biblioteki Watykańskiej Urbinanti I. W aparacie krytycznym obok wspomnianego dokumentu uwzględniono także manuskrypty z których pochodzą teksty bazowe dotychczasowych opracowań i wydań krytycznych R.H. Melameda; A. Sperbera i C.A. Fonteli oraz ekлекtyczną wersję Paula de Lagarde'a. Opracowanie tekstu aramejskiego uzupełnia tłumaczenie z komentarzem egzegetyczno-hermeneutycznym. Ilustruje ono rolę krytyki tekstualnej w egzegezie targumicznej. Kluczem do zrozumienia wielu różnic tekstualnych jest uwzględnienie procesu egzegezy wewnątrztargumicznej, czyli targumizacji targumu. Dlatego też tradycyjną krytykę tekstualną, która jest ahistoryczna, trzeba uczynić metodą historyczną. Nie wystarczy odpowiedzieć na pytanie, jak teksty są ze sobą powiązane. Używając tradycyjnych metod filologicznych i krytyki redakcji, należy zrekonstruować historię przekazu tekstu, by odpowiedzieć na pytanie, jak powstały poszczególne manuskrypty.

Przedstawienie procesu targumizacji związanego z historią przekazu hebrajskiego tekstu Pnp wymaga zwrócenia uwagi – poza samym aramejskim tekstem – na historię interpretacji Pnp, jak i studium formy literackiej zwanej targumem. Uzupełnia je krytyczne opracowanie tekstu, które umożliwiło opisanie nie tylko głównych cech literackich i filologicznych Targumu do Pnp, ale również użytych w nim metod oraz technik interpretacyjnych.

⁶ Ms 110 de Paris; C.A. FONTELA, *El Targum al Cantar de los Cantares (Edición Crítica)*. Colección Tesis Doctorales, No. 92/87 (Editorial de la Universidad Complutense de Madrid; Madrid 1987).

⁷ P. LAGARDE, *Hagiographa Chaldaica* (Leipzig 1872).